

Vina, trest, pomsta [1991]

příprava na TV Brno (Netopýr), 16. 2. 1991

Jakýsi smysl pro „spravedlnost“ je uložen velice hluboko pod hladinou veškerého našeho vědomí a odtud působí v lidském životě v zásadě podobně jako na nejvyšších úrovních předlidských. Nemůže být zajisté sporu, že by bylo velmi předčasné hovořit už zde o spravedlnosti, ale právě tak nemůžeme dost dobře nevidět, že se tu otvírá jakési napětí mezi „pravým“ a „nepravým“. Tak kupříkladu matka mláďat, která se ocitnou v situaci životního ohrožení, se dovede někdy postavit na zuřivý odpor, v němž riskuje vlastní život, ale právě onen odpor se za jistých okolností může nejednou setkat s úspěchem, protože útočník se stáhne, ačkoliv má po všech vnějších stránkách převahu. To platí také v případě hájení vlastního teritoria, i když vetřelec je silnější. Je tu nepochybně v jakési prvotní podobě pozoruhodný fenomén respektu k oprávněnosti či právu slabšího konkurenta nebo dokonce oběti, ovšem s výrazným situačním vymezením. Mohli bychom dokonce užít takového krycího názvu, který je zatím stále ještě pouhým refugium ignorantiae, jako je termín „instinkt“; samy instinkty někdy vedou k respektu k oněm primordiálním „právům“, a to navzdory poměru fyzických sil. Jen tak si ostatně dovedeme vysvětlit pozoruhodně rychlou orientovanost malých dětí v otázkách práva a spravedlnosti, jde-li o jednoduché nebo zjednodušené situace.

Všude tam, kde se začne rozvíjet vědomí, dochází k dvojitmu závažnému vlivu na povahu a uplatnění tzv. instinktů. Na jedné straně se souhra instinktů jaksí rozestupuje, řídne a snadno dochází k nekoordinovaným a zmatečným akcím, ale na druhé straně právě vědomí působí jako zesilovací systém, který nechává některým momentům instinktivní povahy, aby překračovaly své meze a přecházely až v excesy a posedlosti. Vidíme tedy, že vznik vědomí je zprvu provázen nebezpečím obrovských destabilizací, jež mohou být znovu zvládnuty a udrženy pod kontrolou zavedením nového řádu, neodvoditelného ani z daností okolního světa (přesněji osvětí), ani z dosavadní organizace života (FYSIS), a pochopitelně ani z nějakých instinktů, spjatých s konkrétními situacemi a příslušnými akčními systémy. Z toho vyplývá, že vedle fixovaných instinktů (a akčních systémů) musí být živé bytosti již mnohem dříve než na lidské úrovni vybaveny jakousi vnímavostí vůči „pravému“ a „nepravému“ a že onen na počátku zmíněný smysl pro spravedlnost je založen jinak než instinkty i než návyky, založenými na zkušenosti s okolím a tedy na zabydlenosti v osvětí (přičemž osvětí chápeme jako osvojené okolí). Podstata rozdílu mezi obojím spočívá v odlišném vztahu živé bytosti k tomu, co je dáno (resp. k tomu, co přetrvává z minulosti a ještě nějakou dobu i nadále bude přetrvávat), a k tomu, co nijak dáno není a co z budoucnosti teprve přichází. Registrování a pochopení tohoto elementárního rozdílu je základním předpokladem řešení celého našeho problému, který je bytostně spjat nejen s časovostí živé bytosti, ale zejména s jejím „časováním“, tj. s její schopností rozšiřovat svou prožívanou přítomnost a tedy zpřítomňovat v jistém rozsahu minulost i budoucnost.

O vině nemůžeme uvažovat tam, kde na jedné straně není ustaveno a zajištěno vědomí odpovědnosti za něco, co se stalo naším přičiněním nebo alespoň naší nečinností, tím, že jsme to dopustili. A takové vědomí nemůže mít opravdový smysl tam, kde nejsou splněny podmínky odpovědnosti. Abychom si vyjasnili, které to jsou, musíme blíže přihlédnout k struktuře skutečné situace, v níž se odpovědnost uplatňuje. Především tu musí být někdo, přesněji nějaký subjekt, který je schopen být odpovědný. Za druhé tu k takové situaci náleží dané okolnosti (všeho druhu, tj. nejenom vnější, ale také dispozice samotného subjektu apod.). Za třetí musíme zvlášť uvažovat aktivní výkon odpovědnosti, tj. činnost,

jíž subjekt projevuje svou odpovědnost, tj. chová se a zvláště jedná odpovědně. A posléze tu je čtvrtý člen, na který se často zapomíná nebo který se převádí na některý ze jmenovaných tří; předběžně můžeme mluvit o „instanci“, vůči které se subjekt má zachovat odpovědně. Je tu ovšem speciální problém, spočívající v zákazu chápat tuto instanci jako cokoliv „daného“, předmětně skutečného. Sám takový zákaz by zase nestačil, protože by mohl vést k předpokladu, že jej budeme respektovat, když onu „nedanou“ instanci převedeme na subjektivitu. To však není možné, protože též subjektivní instance nutně představuje nějakou danost, byť tak zvaně subjektivní. Každá daná instance náleží mezi „okolnosti“, ať už vnější nebo „vnitřní“. V našem případě musí proto jít o instanci nedanou, dokonce nejsoucí. Aby tento požadavek dával smysl, musíme zavést rozdíl mezi skutečnostmi danými a nedanými, jinak řečeno mezi skutečnostmi, která můžeme chápat jako jsoucí, a skutečnostmi, která žádnými jsoucí nejsou. Také tento problém musíme objasnit podrobněji.

Co si máme představit pod skutečnostmi, která „není“? K vyjasnění dojdeme ve dvou krocích. V prvním si přivedeme k zřetelnému uvědomění povahu tzv. pravých jsoucna, především jejich časového charakteru, tj. jejich dění v čase. Na rozdíl od nepravých jsoucna, totiž pouhých hromad či agregátů, jsou pravá jsoucí ve skutečnosti události, tj. určité rozsahy událostného dění, jež se vyznačují počátkem, průběhem a koncem, přičemž díky vnitřní integrovanosti mají charakter opravdového celku. Hlavním problémem je právě ona vnitřní spjatost jednotlivých fází události. Mohli bychom otázku postavit takto: co vlastně umožňuje a zakládá integritu události jako celku? Na to zajisté nemůžeme odpovědět předem.